

⁴⁹ Полное собрание законов Российской империи. С 1649 года. Т. XXV. 1798 – 1799. – СПб., 1830. – 933 с. – С. 64.

⁵⁰ Там само. – С. 68.

⁵¹ Полное собрание законов Российской империи. С 1649 года. Т. XLIV. Ч. 2. Книга штатов. Отделение III и IV. – СПб, 1830. – С. 370–371.

⁵² Полное собрание законов Российской империи. С 1649 года. Т. XXV. 1798 – 1799. – СПб., 1830. – 933 с. – С. 919.

⁵³ Там само. – С. 920.

⁵⁴ Полное собрание законов Российской империи. С 1649 года. Т. XXVI. 1800 – 1801. – СПб., 1830. – 875 с. – С. 292.

⁵⁵ Там само. – С. 293.

⁵⁶ Полное собрание законов Российской империи. С 1649 года. Т. XXVII. 1802 – 1803. – СПб, 1830. – 1122 с. – С. 243–246.

⁵⁷ Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Т. XXVIII. 1804–1805. – СПб, 1830. – 1328 с. – С. 148.

⁵⁸ Полное собрание законов Российской империи. С 1649. Т. XXIX. 1806 – 1807. – СПб., 1830. – 1372 с. – С. 1342.

⁵⁹ Полное собрание законов Российской империи. С 1649 года. Т. XLIV. Ч. 2. Книга штатов. Отделение III и IV. – СПб, 1830. – С. 28.

⁶⁰ Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Т. XXX. 1808–1809. – СПб, 1830. – 1404 с. – С. 165.

⁶¹ Полное собрание законов Российской империи. С 1649 г. Т. XXXI. 1810–1811. – СПб, 1830. – 944 с. – С. 681.

⁶² Там само. – С. 728.

Резюме

У статті досліджується проблема організації і становлення митних органів Російської імперії і розповсюдження даної мережі на Крим у кінці XVIII – початку XIX ст. Розглядається структура, система управління та основні напрями розвитку митної мережі.

Ключові слова: митні установи, Крим, організація, управління.

Резюме

В статье исследуется проблема организации и становления таможенных органов Российской империи и распространение данной сети на Крым в конце XVIII – начале XIX вв. Рассматривается структура, система управления и основные направления развития таможенной сети.

Ключевые слова: таможенные учреждения, Крым, организация, управление.

Summary

In the article the problem of organization and becoming of custom organs of the Russian empire and distribution of this network is probed on Crimea at the end of XVIII – beginning of XIX st. A structure, control the system and basic directions of development a custom network, is examined.

Key words: custom establishments, Crimea, organization, management.

Отримано 18.09.2012

І. Я. СЕМЕНЮК

Іван Ярославович Семенюк, здобувач Львівського державного університету внутрішніх справ

СУДОВА ПРОМОВА АДВОКАТА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ У 1930-Х РР. У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ)

Проблематика дослідження зумовлена характером суспільно-політичних змін, які відбулись в історії українського народу в 1930-х рр. XX століття. Тогочасне законодавство визначало: український народ живе в демократичній державі, де формувались органи влади та управління, діяльність яких повинна мала б ґрунтуватися на принципі законності, а людина, її права і свободи, є найвищою цінністю. Проте реально ситуація склалась по-іншому. Правоохоронна система держави не повноцінно забезпечувала відновлення порушених прав громадян. Це стосується як правосуддя, в межах якого адвокатура була покликана сприяти реалізації прав та свобод громадян, так і судочинства, яке зазнавало критики зі сторони адвокатів. Таке становище пояснюється тим, що далеко не повною мірою враховується історичний досвід українських адвокатів у період політичних судових процесів, зокрема їхній внесок у розвиток громадської правосвідомості та юридичної думки.

У численних дослідженнях справедливо підкреслюється значимість введення адвокатури як нового суб'єкта судових процесів, розкривається практична діяльність відомих адвокатів. Однак поза увагою дослідників залишається та обставина, що багато захисників у вказаний період не тільки формально захи-

щали підсудних у судових справах, але й активно виступали з судовими промовами, в яких глибоко аналізували умови та причини, що привели їхніх підзахисних на лаву підсудних. Наприклад, справа Д. Данилишина та В. Біласа за захистом С. Шухевича, справа проти С. Федака та товаришів за захистом М. Глушкевича.

У сукупності проголошені, а згодом опубліковані, адвокатські судові промови, враховуючи публічність таких судових процесів, значно вплинули на громадську правосвідомість. Зазначимо сутність судових промов, їхню двосторонню функцію: з одного боку, – правозахисну (захист інтересів особи), з іншого – політико-пропагандистську (агітація політичних поглядів).

Метою даної статті є певна філософсько-правова характеристика основ судових промов адвокатів, їхньої мети, сутності, структури на прикладі судових політичних процесів 1930-х рр. XX століття у Східній Галичині.

Інститут адвокатури пройшов становлення, що відбилося у писаному праві держави. Це відображають і дослідження питань судових промов адвокатів, викладені у працях таких українських правознавців, як А. Бойков, Т. Варфоломєєва, І. Гловацький, О. Святоцький та ін.

Зазначається, що демократичність принципів діяльності адвокатури становила чітку відмінність адвокатури від провладних правозахисних організацій у період 1930-х років. У лави адвокатів вступило багато прогресивних вчених та громадських діячів. Більшість активно займалася політичною діяльністю, серед яких слід назвати таких відомих галицьких адвокатів, як В. Горбовий, В. Старосольський, К. Левицький. Активність останніх дещо коректувало внутрішньодержавну ситуацію, що, на думку Н. М. Обрізан, «звичайно, непокоїло царський уряд»¹. Адвокати проводили пропагандистську роботу щодо поглядів політичних сил, поглядів суспільства, що дуже тісно пов'язувалось із судовою справою.

Проте філософсько-правові аспекти судових промов не є достатньо дослідженими, хоча й не були позбавлені наукової уваги. Згідно із позицією науковців, зокрема І. Ю. Гловацького, в свою оборону адвоката вводили елементи філософії та психоаналізу польського карного права. Вони містили суспільно-політичну оцінку справи, розглядаючи революційну боротьбу поляків та українців окремо.

Подальше дослідження філософсько-правових аспектів судових промов як феномена відображення правосвідомості варто продовжити.

Правовий статус адвоката у суспільстві, його особистість з погляду аксіології (філософії) права в сьогоденних дослідженнях відсутні. Як зазначає Л. В. Тацій, «правове положення адвоката – це встановлена законом та іншими нормативно-правовими актами сукупність прав та обов'язків адвоката, правових обмежень, гарантій реалізації прав та виконання його обов'язків щодо забезпечення права на захист та надання правової допомоги, засади його матеріального забезпечення та соціального захисту»².

Згідно з Правилами адвокатської етики (ст. 7) «у межах дотримання принципу законності адвокат зобов'язаний у своїй професійній діяльності виходити з переваги інтересів клієнтів перед своїми власними інтересами, інтересами колег, партнерів, інтересами законних представників клієнтів, або їх опікунів, піклувальників та інших осіб, а також будь-якими іншими міркуваннями»³. З одного боку, як особистість, адвокат наділений своїм баченням ситуації, з іншого, повинен поважати свободу вибору клієнта і не вчиняти перешкод до реалізації цієї свободи. Об'єктивна позиція клієнта була пріоритетом у проголошенні судової промови.

Адвокат своїм доробком робив внесок у становлення адвокатури. Інститут української адвокатури впродовж багаторічної історії свого становлення відстоював ідею незалежності, неодноразово наголошував на питанні етичної необхідності втілення в життя народної ідеї, що віднаходило свою реалізацію шляхом публікування в друкованих виданнях. Переконання адвокатів висловлювались у ході численних судових процесів, метою яких було донесення до присутніх стану подій, зокрема проблемного питання незалежності українського народу, мовної проблеми. У своїх працях А. Бедрій зазначав, що «... справжні націоналісти не лише голосять ідею, але відважно виступають у її захист, навіть під загрозою втрати життя чи довгих тюремних присудів окупантським режимом»⁴.

У ході численних політичних судових процесів, зокрема 1930-х рр. у Східній Галичині, адвокати зазнавали обмежень з боку суддів-поляків, що й пояснює ставлення останніх до українців – як підсудних, так і їхніх захисників. Не залишається поза увагою і думка С. Шухевича у справі дванадцяти українців перед львівським судом щодо діючого права, де проявляється пропагандистська функція промови, «але кодекси наші старі, дуже старі. Вони не змінювані довгі-довгі роки. Вони стоять на місці, а життя людське не стоїть»⁵. Критика нормативної бази в поєднанні із агітаційним змістом промови внесла свої корективи у хід судового процесу.

Сутністю судової промови, яка виголошувалась наприкінці судового провадження, виявлялася домінантність інтересів суспільства в особі підзахисних. У своїх промовах, як і професійній діяльності, адвокат виходив із переваги інтересів клієнтів перед своїми власними, зокрема і будь-якими іншими міркуваннями.

Адвокат ставав принципово новим учасником судового процесу. Судові промови адвокатів вирізнялися скрупульозністю дослідження обставин, вчинків їхніх підзахисних, їх зіставленням із загальною політичною ситуацією в суспільстві, особистою біографією підсудних, що з урахуванням високопрофесійних навичок допомагало знаходити підстави для пом'якшення вироку, а інколи й виправдання підсудних. З одного боку, пропаганда національних ідей, які активно відстоювали підсудні (Бандера, Лемик), з іншого, – критика несправедливого устрою та судочинства, стали однією із основ судових промов, які не могли залишитись поза увагою спільноти.

Вірність, старання, жодних зволікань у роботі стали основою практичної частини діяльності адвокатури.

Розглядаючи адвоката як учасника кримінального провадження, звернемо увагу на функцію урівноваження інтересів сторін – захисту та обвинувачення стосовно особи підсудного (правозахисна функція). Зокрема, щодо значення захисників у кримінальних процесах слід наголосити: відсутність адвоката унеможливає рівновагу між обвинуваченням та захистом. Нерівні шанси змагання між прокурором, забезпеченим владними засобами розшуку, та підсудним, ізольованим у суспільстві вже в силу зверненого на нього обвинувачення. Він часто позбавлений свободи, йому невідомий хід слідства, а здебільшого не знає й закону. У разі вини позбавлений адвоката підсудний не здатен самостійно представити аргументи для пом'якшення відповідальності, зменшення провини.

Сумнівність доказу підриває силу звинувачення. Як докази адвокати в зазначених судових процесах нерідко долучали вирізки з газет, спеціалізованої літератури, які зачитувались на суді. Українські адвокати зазвичай не писали повного тексту своїх захисних промов, а готували розширені тези. Цитована література звучала мовою оригіналу (англійською, німецькою, польською). Проголошену цитату іноземною мовою головуючий відразу перекладав польською мовою, оскільки судочинство на західноукраїнських землях велося польською.

Виступ одного із кращих адвокатів В. Старосольського в судовому процесі політичний в'язень Д. Шумук описав так: «останнім із адвокатів виступив Старосольський. Це був виступ людини впевненої в силі свого слова. Він заволодів увагою усієї зали. Навіть судді заслухались його виступом...»⁶. Красномовністю викладення даної частини промови володів не кожен адвокат, тому адвокати попередньо домовлялися, хто готуватиме дану частину виступу.

Аналіз наявних у справі доказів становив центральну частину промови, зважаючи на її конкретну мету та завдання. Кожен доказ отримував свою правову оцінку. Одним із фахівців оцінки доказів був С. Шухевич, який розпочинав виступ із аналізу свідчень свідків, факту запам'ятовування побаченого. Для переконання суду в помилці свідків адвокат наводив характерний приклад проповіді у церкві, де частина парафіян плакала, а іншу частину охопив відвертий сміх. У своєму поясненні адвокат наголошував на потребі розрізнення свідків (чи добре той чув, чи добре зрозуміли, чи належно виклав покази при наданні свідчень у залі суду).

Не менше уваги адвокати приділяли поглядам і працям німецьких та австрійських дослідників риторики таких як: Ф. Брехтс, Ф. Науман, Р. Бенедіх, а також польських учених Г. Маріаньського і В. Олтушевського. Саме думки цих авторів відтворювалися в аспекті риторики устами адвокатів у залах судів. Таким чином, судові промови адвокатів ставали синтезом надбання риторики, відображенню обставин справи та особистих поглядів адвоката, який виголошував промову.

Архівні матеріали доводять, що більшість галицьких адвокатів у 1930-х рр. ХХ ст. починали готуватися до судового засідання ще до вступу в справу. Так, вони вивчали друковані періодичні видання із публікаціями про порушення судової справи, що свідчить про передбачуваність залучення когось із числа правників до судового процесу, який мав розпочатись.

Окрім судові промови адвокатів могли становити значний обсяг друкованого тексту, часом сягаючи кількисот сторінок машинопису. Як зазначає Ю. В. Старосольський, «матеріали промов адвокатів Степана Шухевича і Володимира Старосольського – разом близько 120 сторінок»⁷. У промові адвокат надав детальний аналіз особи підсудного, характеризував стан подій у суспільстві і тільки потім, висвітлюючи предмет судового розгляду у позитивному світлі, просив ухвалити позитивне, на його думку, рішення.

Разом із тим адвокати В. Старосольський та С. Шухевич чудово володіли публіцистичним словом, їхньому перу належить чимало правових публікацій у суспільно-політичних газетах і журналах, які стосувалися окремих питань, мали переважно просвітницький, а нерідко – і науковий характер. Прикладом є публікації В. Старосольського про цінність права. Згідно із поглядами адвоката та вченого, «право висить у повітрі, бо не має нікого, хто визнавав би його за своє та оберігав його»⁸. Відповідно до вчення правника, саме держава пов'язана право, що характеризується дійсністю, яка виключає одноманітність формального стану такого поєднання. У своїй публікації адвокат наголошує на функції права, його перспективі перед державою, що являє собою предмет дослідження філософії та аксіології права.

Великий обсяг промови в судовому процесі залежав від характеру справи, кількості обвинувачених, обвинувачення, сили доказів прокурора. Кожна частина промови, її обсяг змінювались залежно від обставин.

У заключній частині адвокати просили постановити правильне, на їхню думку, рішення. Оскільки сама промова могла тривати багато часу, інколи – кілька днів, присутні в залі суду могли не запам'ятати усіх важливих моментів промови, тому в заключній частині конкретизувалось все сказане раніше.

З огляду на етичне ставлення до свого народу, до підзахисних адвокати йшли наперекір встановленим правилам влади, що було для них несприятливим фактором. З приводу цього С. Шухевич зазначив, що «не тільки двадцять мільйонів поляків жде на ваш вирок, панове присяжні судді, як це сказав прокурор, але очікує його також сорок мільйонів українців ... подумаєте хвилинку – а відповідь буде вам ясна»⁹. Акцентування уваги суду на міждержавних відносинах відіграло певну роль. Основна мета була досягнута, всі присутні, а згодом і читачі друкованих видань, мали пряму змогу черпати пропаганду ідей українського народу, яку активно відстоювали підсудні та захищали в суді адвокати.

Як правило, ініціатором політичного судочинства виступала законодавча, виконавча або ж судова влада. За відсутності доказовості ініціювання судового процесу останньою слід визначитись, якою конкретизованою мірою організатори процесу контролювали дії судової влади.

Частина адвокатів цілеспрямовано проводили правознавчі дослідження (В. Старосольський, В. Горбовий, К. Левицький). Вони займалися правовою публіцистикою, відгукуючись на злободенні правові проблеми, сприяли не тільки підвищенню професійного рівня юристів, а й правовій освіті населення. Врахуймо і те, що деякі адвокати були депутатами парламенту польського сейму, як, наприклад, В. Й. Старосольський. Їхні промови з правової тематики, опубліковані в стенографічних звітах засідань парламенту, також слід розцінювати як важливе явище в правовому житті українського суспільства.

Джерельна база означених судових промов – це матеріали конкретних судових процесів, учасниками яких були саме адвокати, а також правові публікації за їхнього авторства. Судження адвокатів, озвучені публічно, під час судових промов у процесах проти націоналістів, не тільки сприяли розвитку права того часу, а й залишаються в своїй основі актуальними і до сьогодні.

Останні десятиліття у правовій науці актуальним залишається розробка проблем філософії права, зокрема в частині правової аксіології, що досліджує право як цінність. Судові промови українських адвокатів у означених статтях судових процесах відображають певні правові цінності підсудних, їхні уявлення про право як цінність, відображаючи основу певних поглядів цілого суспільства. Як новий учасник судового процесу, з його політичної основою, адвокат зосереджував увагу на особливо вагомих елементах усього, до чого можна прагнути, ставитися з повагою і визнавати як обов'язкове, тобто до цінності права особи (підсудного). Сутність викладених аргументів зазвичай полягала у специфіці проголошеного – правозахисній та політико-пропагандистській меті.

Висвітлені вище питання можна поглибити у подальших дослідженнях, зокрема аналізуючи промови адвокатів як такі, що відображають певні принципи, що в свою чергу відбивають певні цінності (філософію адвоката) – як індивідуальні, так і колективні.

¹ *Обрізан Н. М.* Захисник, як суб'єкт доказування в кримінальному процесі. На правах рукопису. Дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2008. – С. 138.

² *Тацій Л. В.* Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2008. – С. 10.

³ Правила адвокатської етики. Схвалені Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України, 1.10.1999 р. Протокол від 1-2 жовтня 1999 р. N 6/VI.

⁴ *Бедрій А.* Борець і мученик за Україну – доктор Володимир Горбовий. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1995. – С. 22.

⁵ *Шухевич С.* Моє життя: спогади. – Лондон: Видавництво Української Видавничої Спільноти. – 620 с. – С. 37.

⁶ *Андрусак Т. Г.* Історія політичних та правових вчень / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 8.

⁷ *Старосольський Ю. В.* Шляхами предків // Записки Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка. Том 210: історично-філософська секція. Володимир Старосольський 1878–1942 / Редактор: Уляна Старосольська. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1991. – 411 с.

⁸ *Старосольський В.* Про цінність права / Життя і право. Львівський правничий часопис. – № 2. – 2004. – С. 33–38.

⁹ *Книш Зеновій.* Справа східних торгів у Львові. Збірник III. – Торонто: Друкарня “Київ”, “Срібна сурма”, 1965. – С. 30.

Резюме

Здійснено філософсько-правове осмислення судових промов українських адвокатів у політичних судових процесах 1930-х років у Східній Галичині. Розглянуто мету судових промов з погляду аксіології та філософії права, що становить значний науковий інтерес для сучасного правознавства.

Ключові слова: адвокат, промова, принципи, філософія права.

Резюме

Совершено философско-правовое осмысление судебных речей украинских адвокатов в политических судебных процессах 1930-х годов в Восточной Галиции. Рассмотрены цели судебных речей с точки зрения аксиологии и философии права, представляет значительный научный интерес для современного правоведения.

Ключевые слова: адвокат, речь, принципы, философия права.

Summary

The article explores upon a legal philosophy understanding of lawyers' court speeches in the political trials of 1930s in the Eastern Galicia. It considers the purpose of judicial speeches in terms of axiology and philosophy of law which is of considerable scholarly interest for the modern law.

Key words: lawyer speech, principles, philosophy of law.

Отримано 20.08.2012